

Н.Л. Савицька, канд. екон. наук, доц.

ЧИННИКИ ГАЛЬМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ: СУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД

Розглянуто чинники гальмування процесу становлення економіки знань в Україні з позиції суб'єктного підходу в національному господарстві. Виокремлено структурні та інституційні чинники, що формують антиінноваційну психологію людини як суб'єкта розвитку.

Рассмотрены факторы торможения процесса становления экономики знаний в Украине с позиции субъектного подхода в национальном хозяйстве. Выделены структурные и институциональные факторы, формирующие антиинновационную психологию человека как субъекта развития.

Factors inhibition of the process of the knowledge economy in Ukraine from the point of the subject approach to the national economy. Identified structural and institutional factors that shape antiinnovative human psychology as a subject of development.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування економіки знань переводить господарську систему від об'єктивної (матеріалістично-раціональної) основи індустріальної економіки у сферу творчої, інноваційно-активної суб'єктності. У зв'язку з цим зростає значення в суспільному виробництві активного людського потенціалу, реалізація якого зумовлена не лише залученням суб'єктивного чинника розвитку економіки, а й суспільними умовами формування людини як безпосереднього суб'єкта розвитку. За таких умов проблема людини як суб'єкта сучасного господарського розвитку постає з особливою актуальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людина як суб'єкт господарської діяльності висвітлюється у працях відомих сучасних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема В. Автономова, Є. Балацького, А. Бузгаліна, Ю. Васильчука, А. Гальчинського, Б. Ерзнкяна, Г. Задорожного, О. Іншакова, Г. Клейнера, В. Макарова, В. Марцинкевича, Л. Мельника, Л. М'яснікової, О. Неверова, О. Панаріна, Ю. Пахомова, В. Радаєва, Ю. Осипова, В. Степаненко, І. Соболевої, О. Субетто, О. Сухарева, В. Тарасевича, С. Тютюнникової, О. Шастітко, М. Шулевського, Б. Юдіна та багатьох інших. Проте, повної реалізації суб'єктний принцип наразі не знайшов в економічній науці.

Метою статті є визначення чинників гальмування процесу становлення економічних знань в Україні з позиції суб'єктного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За умов формування економіки знань визначальний вплив на динаміку суспільного виробництва мають теоретичне знання, наука, можливість швидкого впровадження їхніх результатів у виробництво. Його основними характеристиками стають інформатизація, інноватизація та інтелектуалізація діяльності людини; зростання продуктивності праці та вивільнення часу від рутинної праці; переважання у структурі ВВП частки послуг; зниження питомої ваги зайнятих у вторинному і випереджаюче їх зростанні у третинному та четвертинному секторах економіки; домінування потреб людини у внутрішньому розвитку, самореалізації як основи нематеріальної мотивації діяльності. Відмітними рисами стають: предметна спрямованість господарської діяльності на свідомість людини; домінування нематеріального капіталу, сконцентрованого у знаннях, культурі, здібностях, здоров'ї людини, на основі якого нарощується не лише духовне, а й матеріальне багатство.

Побудова економіки знань для України це не просто модернізаційний проект, здатний змінити спосіб та характер життя людей, це спроба зупинити нарощення форм відчуження людини, зокрема соціального відторгнення та багатовимірної соціальної бідності, характерної (за висновком регіональної доповіді про людський розвиток ПРООН у 2011 р. [1]) для нашої країни. Підґрунтям виходу вітчизняної економіки на нову траєкторію сучасного господарського розвитку стає залучення довгострокових чинників ендogenous характеру: розширення внутрішнього ринку та кінцевого попиту; підвищення рівня та якості життя; структурно-технологічне оновлення суспільного виробництва; збереження та розвиток людського потенціалу; інтелектуалізація та професіоналізація населення [2, с. 622-633].

Проаналізуємо сучасний стан вітчизняної господарської системи з точки зору готовності до економіки знань. Для цього зробимо зведену таблицю 1 основних вимірників окремих компонентів економіки знань, згрупованих у два агреговані індекси: індекс знань (The Knowledge Index, KI) та індекс економіки знань (The Knowledge Economy Index, KEI). За методологією, розробленою Світовим банком оцінка знань здійснюється за КАМ (The Knowledge Assessment Methodology), відповідно до якої аналізуються структурні та якісні показники, об'єднані у чотири основні групи: індекс економічного та

інституціонального режиму (The Economic Incentive and Institutional Regime); індекс освіти (Education and Human Resources); індекс інновацій (The Innovation System); індекс інформаційних і комунікаційних технологій (Information and Communication Technology). Субіндекси за чотирма групами об'єднані в індекс економіки знань (KEI), три останні утворюють індекс знань (KI).

Таблиця 1 – Показники рівня готовності вітчизняної економіки до економіки знань у 2011 році*

Показник	Значення	Місце у рейтингу	Тренд	Зміна рейтингу
Індекс економіки знань (KEI), в тому числі:	5,76	56	▼	-2
Індекс економічного та інституціонального режиму (EIR)	3,95	93	▲	+10
Індекс інновацій (IS)	5,76	59	▼	-13
Індекс освіти (EHR)	8,26	21	▼	-4
Індекс інформаційних і комунікаційних технологій (ICT)	4,96	77	▲	+5
Індекс знань (KI)	6,33	50	▼	-4
Примітка. * Складено за даними [3].				

Показники, наведені у таблиці 1, характеризують тенденцію віддалення реалій українських соціально-економічних відносин від декларованих владою кроків інноваційно-орієнтованого характеру. Навіть певне покращення економічного та інституційного режиму, а також сфери інформаційно-комунікаційних технологій на фоні негативної динаміки у інноваційній та освітній сферах викликало падіння рейтингу України у світовому масштабі на 2 пункти.

Лідерство за показниками індексу знань (The Knowledge Index, KI) та індексу економіки знань (The Knowledge Economy Index, KEI) тримають Швеція, Фінляндія, Нідерланди, вони демонструють показники вищі 9 балів за десятибальною шкалою. Станом на початок 2012 р. Україна посіла 50 місце із 145 країн-учасниць моніторингу, за індексом знань, який становить 6,33, та 56 місце за індексом економіки знань, який становить 5,76 [3].

Аналіз структури формування агрегованих індексів KI та KEI для вітчизняної економіки, дозволяє зробити наступні висновки.

Отримано показники, забезпечені за рахунок високого рівня охоплення населення освітою (8,26 пункту порівняно з 8,92, досягнутого лідером – Швецією), та невисоких результатів економічного стимулювання й інституціонального режиму інновацій (3,95 порівняно з 9,58 відповідно), рівня розвитку інноваційної системи (5,76 порівняно з 9,74 відповідно) та інформаційно-комунікаційної інфраструктури (4,96 порівняно з 9,49 відповідно).

Для подолання розриву між країнами у розбудові економіки знань, відповідно до пропозицій Національного інституту стратегічних досліджень, необхідними є створення законодавчо-нормативних засад інтелектуальної діяльності (мережна безпека і запобігання кіберзлочинності, захист індивідуальних даних і забезпечення конфіденційності, запровадження міжнародних стандартів інформаційного суспільства); розбудова динамічної інформаційної інфраструктури; створення умов для впровадження *e*-бізнесу, *e*-управління, *e*-торгівлі, *e*-дозвілля в реальних секторах економіки [4].

На нашу думку, крім вказаних напрямків дій слід звернути особливу увагу на загальний рівень розвитку економіки з точки зору формування економіки людини, та на розвиток самої людини як ресурсу та результату суспільного виробництва.

Клейнер Г. визначає двохетапний перехід до економіки знань, на першому етапі глобалізаційні процеси мають визначну роль у інформатизації виробництва та міграції традиційних його чинників, на другому – когнітивні здібності людини стають вирішальним чинником виробництва та розвитку господарської системи [5]. Глазьев С. називає знання «філософським каменем для економіки», оскільки вони дають можливість безмежного самовідтворювального економічного зростання, підйому добробуту та якості життя [6]. Таким чином, господарський розвиток усе більше залежить від розвитку ключової рушійної сили – людини, яка з суб'єкта праці перетворюється у суб'єкта господарського розвитку.

Латов Ю., характеризує людські ресурси, що невіддільні від особистості, підкреслює значення особистої праці, яка нарощує людський капітал (тобто знання, навички, компетенції, досвід індивіда); внесок батьків у фізіологічний капітал (здоров'я, фізична сила індивіда); а також суспільства у створення соціального капіталу (довіри, трудової етики, соціальних зв'язків, загально визнаних норм і цінностей) [7, с. 178]. Іншими словами, людина як суб'єкт господарства формується не лише особистими зусиллями, але й самим господарством, соціумом. В економіці знань якості людини та характеристики природного, економічного, інтелектуального,

соціального середовища набувають особливого значення. Знання, цінності та інші невліковимі активи, що продукуються людською свідомістю, вимагають особливої системи освіти, середовища виробництва та поширення необхідних працівникові знань. Озброєність професійними знаннями та творчими здібностями перетворюється у визначальний чинник розвитку людини, закріплення її соціального статусу та зростання добробуту, що характерно для розвинених країнах. Дисфункції вітчизняної соціально-економічної системи не сприяють утвердженню наведеної світової тенденції в Україні, причинами такого стану є структурні та інституційні характеристики.

Основними структурними чинниками гальмування становлення економіки знань в Україні є, по-перше, деструкція макроекономічних пропорцій у темпах оплати праці та її продуктивності; по-друге, невідповідність кількості та якості фахівців середньої спеціальної та вищої освіти запитам вітчизняного ринку праці; по-третє, невідповідність темпів інноваційної активності підприємств та розвитку науково-технічної сфери, а також структури середньо- та довгострокового фінансування фундаментальних, технологічних, продуктових та імітуючих інновацій.

В умовах загальноцивілізаційного процесу нарощення впливу постіндустріальних тенденцій Україна зіткнулася зі складним завданням збереження та розвитку людського потенціалу. Показники, що визначають рівень його розвитку, відображають низький рівень доходів населення, кризовість демографічної ситуації, викликану низькою середньою тривалістю життя населення і при цьому порівняно високий рівень освіти. Криза людського розвитку в українському суспільстві носить комплексний характер, для нашої національної економіки, затиснутої у лещата інституційних пасток, інтелектуалізація економіки відбувається зі значними перешкодами.

Основними чинниками такого стану, на нашу думку, є наступні. По-перше, перетворення вищої освіти в соціальну норму, яка не відображає дійсний рівень здібностей та кваліфікації особи, що її здобула. Випускник вузу не може влаштуватися за здобутим фахом унаслідок невідповідності рівня його підготовки вимогам роботодавця або обраного фаху запитам ринку, що формує структурне безробіття. Цей стан сприяє зниженню продуктивності праці, зростанню непродуктивних витрат на освіту як із боку населення, так і держави. Стосовно пропозиції теж спостерігаються втрати, пов'язані з незадоволеним попитом на чинник «праця». Виявляється, що навіть в умовах падіння виробництва, реальному сектору конче потрібні

фахівці, при цьому із усе зростаючої чисельності випускників вузів, працедавці не в змозі задовольнити чинниковий попит за якісні параметрами.

По-друге, деформації інституційних умов ринку праці, який діє за правилами шахової гри «гросмейстер – другорозрядник» із виграшем завідомо менш конкурентоспроможного гравця, що не дозволяють перспективним працівникам працевлаштуватися. Виявляється, що фірми не готові платити достойну заробітну плату за високу кваліфікацію та досвід, на що є декілька причин, порівняно високі транзакційні витрати та дія принципу відбору кадрів «гірших якостей в ієрархії», коли суб'єкт вищої ланки обирає підлеглого із свідомо гіршими якостями, ніж має сам.

По-третє, інституційна неефективність в креатосфері (сфері відтворення людського потенціалу). Проявом дії неефективних “правил гри” в освіті, науці та медицині є поширеність корупції, практика нелегальної оплати і доплат, «фальшованих» фахівців, укорінення тіньового ринку підготовки кваліфікаційних робіт. Автори монографії [8] справедливо наголошують, що «в умовах суспільної аномії (неврегульованості, невпорядкованості) й орієнтації індивідів на задоволення особистих короткострокових інтересів сукупність чинників формування та підтримання цих інституціональних пасток досягла своєї “критичної маси”» [8, с. 54]. Саме через неефективно діючі інститути формування людського потенціалу зростають невизначеність та ризики у креатосфері, проїдаються капітали інтелекту та здоров'я, нівелюється творча ініціатива.

По-четверте, низький рівень економічної свободи, Україна за рейтингом The Heritage Foundation із числа 179 країн знаходиться на 168 місці, отримавши 43,6 за середнім значенням субіндексів, наведених у таблиці 2. Найбільш наближеними до середньосвітових значень є монетарна свобода, свобода торгівлі та фіскальна свобода. Участь уряду в економіці значно перевищує середнє значення у світі (відповідно 79,7 і 59,8). Поряд із цим, такі категорії економічної свободи, як «Свобода інвестицій», «Свобода від корупції» майже вдвічі нижчі за середньосвітові, а «Права власності» – у чотири рази. Поширенню економіки знань не сприяють низькі значення показників «Свободи бізнесу» та «Свободи праці». У результаті, Україна потрапила до категорії «невільних» країн, розмістившись між Узбекистаном і Чадом.

По-п'яте, рівень міжособистісної довіри та довіри до громадських інституцій в українському суспільстві характеризується як украй низький. Рівень останньої становить за різними оцінками

близько 16 % [2, с. 649]. Рівень довіри безпосередньо впливає на темпи та можливості поширення знань та інновацій в економіці, а також мотивацію економічних суб'єктів, так як пом'якшує ризики інтелектуальної праці.

*Таблиця 2 – Показники економічної свободи в Україні в 2011 році**

Категорія	Значення	Середній рівень у світі	Категорія	Значення	Середній рівень у світі
Свобода бізнесу	40,8	64,7	Свобода інвестицій	20,0	50,7
Свобода торгівлі	61,0	74,5	Фінансова свобода	30,0	48,6
Фіскальна свобода	61,8	76,9	Права власності	10,0	43,4
Участь уряду	79,7	59,8	Свобода від корупції	19,0	40,4
Монетарна свобода	71,4	74,4	Свобода праці	42,3	61,4
Примітка. * Складено за даними [9].					

Названі структурні та суб'єктні чинники призводять до нагромадження неактуальних знань, низької ефективності дифузії знань, формуючи таким чином, антиінноваційну психологію людини, яка відторгає родову потребу людини до творчості та не сприяє прищепленню та розвитку інноваційної активності.

Висновки. Узагальнюючи та синтезуючи технологічно-економічний та соціально-інституційний підходи до побудови економіки знань, можна зробити висновок про необхідність забезпечення в економіці та суспільстві двох основних детермінант, необхідних для нової економіки: формування людини як суб'єкта розвитку та середовища виробництва, поширення та нагромадження знань.

Проблема розбудови економіки знань у вітчизняній економіці лежить не лише у площині інституціональних перетворень, відсталості матеріально-технічної бази проведення наукових досліджень, плинності наукових кадрів закордон, деформованого демографічного

стану, але й у якості самої людини як творця знань. Це вимагає нових схем використання людьми власного вітального, інтелектуального, людського потенціалу, активізації соціального капіталу суспільства в цілому, необхідних для виходу на більш високий рівень його самоорганізації. Готовність людини взяти на себе відповідальність і вдосконалювати себе в постійно мінливих умовах стає ключем до подолання такого стану, коли розвиток спричиняє слабкість суспільства.

Список літератури

1. От трансформации к обществу для всех: Региональный доклад о человеческом развитии. – Братислава : РБ ПРООН по странам Европы и СНГ, 2011. – 132 с.
2. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць. – К. : НАНУ, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2009. – 864 с.
3. [KEI and KI Indexes](http://info.worldbank.org) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <info.worldbank.org>.
4. Програмні засади розбудови економіки знань: світовий досвід для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://old.niss.gov.ua/Monitor/may>>.
5. Клейнер Г. Становление общества знаний в России: социально-экономический аспект / Г. Клейнер // ОНС. – 2005. – № 3. – С. 56–69.
6. Глазьев С. Как построить новую экономику? / С. Глазьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.glazev.ru/econom_polit/294/>.
7. Латов Ю. В. Действительно ли современной России не хватает социального капитала? (Компаративистский анализ обобщенного личного доверия) / Ю. В. Латов // Научные труды ДонНТУ. Сер. : Экономическая. – 2009. – Вып. 37–1. – С. 177–184.
8. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : монографія / Е. М. Лібанова [та ін.]. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
9. [Новости гуманитарных технологий](http://gtmarket.ru/news) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <<http://gtmarket.ru/news>>.

Отримано 30.10.2012. ХДУХТ, Харків.
© Н.Л. Савицька, 2012.